

Devletçilik, kapitalizm ve ekolojik yıkım

Dilan Bebleşin

Kurdistan'da Gılgameş politikaları: Kadın ve doğaya tahakküm

Beyza Üstün

Hegemonyanın, sömürü sisteminin panzehiri: Özgür yaşam ideası

Adalet Kaya

Devletin Kürt politikası ve ekonomik sömürü düzeni

Leyla Çite

Mekân'ın 'cinsiyet', cinsiyet'in 'mekân' inşası

Dicle Dilan Salman

Ekolojik krizi görmeden başka bir yaşam tahayyülü mümkün müdür?

Farhana Naznin-Çeviri

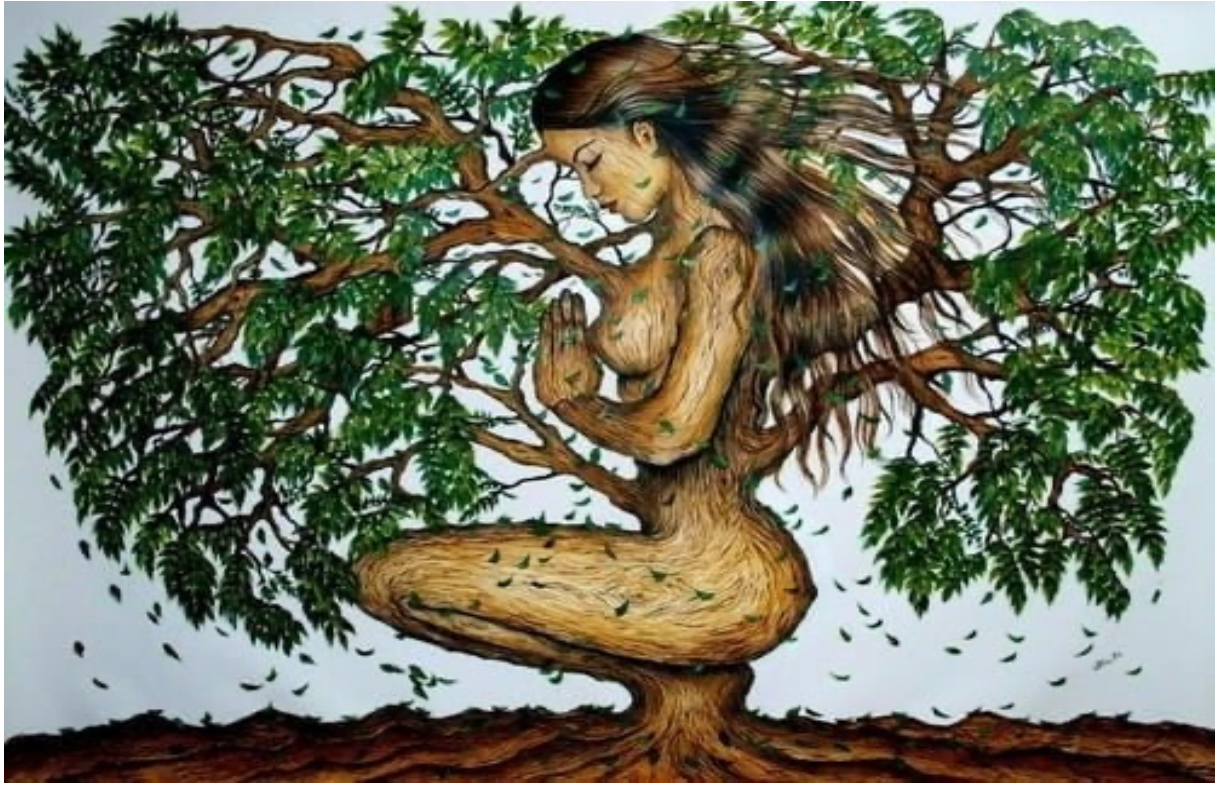
İklim değişikliğinin kadınlar üzerindeki etkisi

İÇİNDEKİLER

- 1** **Kurdistan’da Gılgameş politikaları: Kadın ve doğaya tahakküm**
Dîlan Bebleşîn
- 4** **Hegemonyanın, sömürü sisteminin panzehiri: Özgür yaşam ideası**
Beyza Üstün
- 13** **Devletin Kürt politikası ve ekonomik sömürü düzeni**
Adalet Kaya
- 16** **Mekân’ın ‘Cinsiyet’, Cinsiyet’in ‘Mekân’ İnşası**
Leyla Çite
- 21** **Ekolojik krizi görmeden başka bir yaşam tahayyülü mümkün müdür?**
Dicle Dilan Salman
- 24** **İklim değişikliğinin kadınlar üzerindeki etkisi**
Farhana Naznin (Çeviri)

Kurdistan’da Gılgamesh politikaları: Kadın ve doğaya tahakküm

Dîlan Bebleşîn-25 Ağustos 2024

Kurdistan’da kadın ve doğa katliamına ilişkin yürütölen Gılgamesh politikaları da esasında bu temeldedir. Bu politikaların boşa çıkartılması ve Ortadoğı’da devletçilik, kapitalizm, ekolojik yıkım ve kadına yönelik baskının sona ermesi, ancak demokratik ulus paradigması ve güçlü bir öz savunmanın inşasıyla mümkün olacaktır

Evrenin var oluş özünde kölelik ya da tahakkümün izi yoktur; doğayı ayakta tutan, özgürlüğün saf ve doğal uyumudur. Toplumsallığın başlangıcında insan, doğayla kutsallık ölçüleri temelinde bir ilişki kurarak onu anlamlandırmaya çalışmıştır.

Bugün yaşanan ekolojik ve toplumsal sorunların temelinde doğaya hükmetme ve insanın insanı tahakküm altına alma zihniyeti yer alıyor. İnsanın insana tahakkümü, erkeğin kadına tahakkümü olarak başladı. Erkek egemen zihniyet olarak tanımlanan bu korkunç güç zehirlenmesi, içerisine doğayı da alarak genişliyor. Evrendeki temel ilkelerden biri olan diyalektik varoluş ya da varoluşun diyalektiğı, tam da bu noktada bir kopuşla karşı karşıya kalarak bozulmaya, aşınmaya başlıyor.

Foucault, “Doğa, bilgilerimiz ile yaşamımızın kaynağının aynı olmasını ister” der. Ancak yaşamın merkezine sadece kendisini koyarak doğaya anlam veren insan, doğayı da

istediği gibi kullanmış ve talan etmiştir. Hiç kuşkusuz ki ekolojik her sorunun kaynağı tahakkümcü bu zihniyettir. Devlet, iktidar ya da hiyerarşi, adına her ne dersek diyelim, bu güç yapısı kadının, doğanın ve toplumun sömürüsü üzerine inşa edilmiş; böylece doğaya aykırı bir yaşam biçimi doğurarak ekolojik sorunların temel kaynağı haline gelmiştir.

İktidar, endüstriyalizmin kâr hırsıyla, doğayı acımasızca tüketir. Endüstriyalizm, yaşam ile doğa arasındaki bağı acımasızca kopararak ekolojik dengeyi alt üst eder. Kendi denetiminde olmayan her şeyi sanki doğadan ve kadından intikam alırcasına yok etmeyi kendine hedef edinir. Aşırı kâr mantığını temel alan endüstriyalizm, parçalanmayı ve tek tipleşmeyi körükler. Bir avuç tekel gücün çıkarları uğruna, milyonlarca yıllık evrimin mirası olan doğal kaynaklar hızla tüketilir. Petrol, orman, tarım, baraj ve maden politikaları, doğayı sadece kâr uğruna bir ölüm kalım savaşına sürükler.

Kapitalist modernite, çıkarları doğrultusunda doğanın kendi içinde anlam bütünlüğüne sahip olan dengesini alt üst etmektedir. İktidar, ormanların yakılması, ağaçların kesilmesi, nehirler üzerinde barajlar kurulması, maden işletmelerinin dağları delik deşik etmesi, tarım alanlarının yok edilmesi gibi birçok yöntemle Kurdistan doğasına işkence etmeye devam ediyor. Tüm bu pratikler bize yaşanan ekolojik sorunların aslında kendinden ortaya çıkmadığını göstermekte.

İnsan ve doğa arasında gelişen sözsüz anlaşmayı bozan bu pratikler, temelde kadın ve yaşamla doğrudan ilişkilidir. Kadın eksenli sistemde kadın ve doğa ilişkisi çok canlıdır. Bu, üretim biçimlerine de yansiyarak özgürlük anlayışını pekiştiren bir yerde durmaktadır. Kendini ağaçla, suyla, dağlarla özdeşleştiren kadın ve öncüsü olduğu toplum, özgürlük anlayışını farklılıkların bir arada yaşaması temelinde anlamlandırmıştır. Bugün kadın öncülüğünde doğanın talanına karşı geliştirilen tüm refleksler, kolektif bir hafızanın mirası olmakla birlikte, aynı zamanda kadın ve doğa diyalektiğinin kaçınılmaz sonucudur.

Ağacı yeryüzü ve gökyüzünün akışının köprüsü olarak gören, suyun hafızasına inanan, dağları direnişin kalesi olarak kabul eden ve toprağı işleyerek kavminin devamlılığını sağlayan kadınlar, erkek egemen zihniyetin sınır tanımaz vahşetinin saldırılarına maruz kalmaktadır. İktidarların ilk hedefi, kadınların Neolitik dönemden bu yana kutsal olarak anlamlandırdığı her şey olmaktadır. Toplumun anlam dünyasını ve bu anlam dünyası içerisindeki direniş kültürünü yok etmeyi hedefleyen erkek egemen sistem, tüm bu saldırı oklarını bilinçli bir şekilde kadın ve yaratımlarına çevirmektedir.

Ağaçları keserek, nehirleri deyim yerindeyse kelepçelemek suretiyle barajlara hapsederek, dağları maden arama adı altında delik deşik ederek ve bilinçli yangınlarla tarım alanlarını yok ederek kadın ve toplumdan intikam almaktadır. Kadın ve toplumun anlam dünyasında özgürlüğü çağrıştıracak her şeyi yine kadın ve toplumun gözleri önünde yok etmeye çalışması bunu kanıtlamaktadır. Kadın eksenli topluma yönelik bu saldırıların anlaşılır olması açısından bir kez daha altını çizmekte fayda var. İktidar çok iyi bilmektedir ki anlamı yok etmeyi başaramadığı sürece, direniş anlamın ırmağında yıkanarak yeniden yeşermeye devam edecek.

Buna en net örnek Gılgamesh Destanı'dır. Gılgamesh, mutlak iktidara ulaşma arzusuyla, tanrıça İştâr'ın evlilik teklifini kibirle reddeder. Ancak sadece bu reddedişle kalmaz; İştâr'ın birlikte yaşadığı rahibelerden biriyle iletişim kurar. İştâr ile tapınaktaki rahibeler arasında kuşku tohumları ekmek isteyen Gılgamesh, kadınlar arası birliği bozarak kendi iktidarını güçlendirir. Ardından, İştâr'ın tapınağındaki bir rahibeyi Enkidu'yu baştan çıkarmak amacıyla kullanır. Enkidu'nun rahibeye tecavüz etmesi sonucu kutsal rahibelik kirlenir. Gılgamesh, bu eylemle her şeyi yapabileceğine olan inancını daha da sağlamlaştırmış olur. İştâr ile birlikte kadın birliğinin gücünü sarstığını bilen Gılgamesh, sınır tanımayan bir güçle doğal toplumun temsili olan Humbaba'nın yaşadığı dağlara uzanır. Ormanın kutsallığını hiçe sayarak ağaçları, ihtişamlı sarayına malzeme yapmak için acımasızca talan eder. Bu hareket, doğaya yapılan ilk büyük tecavüzdür. Kadının düşürülmesinin ardından doğa da düşürülmüştür.

Kurdistan'da kadın ve doğa katliamına ilişkin yürütülen Gılgamesh politikaları da esasında bu temeldedir. Bu politikaların boşa çıkartılması ve Ortadoğu'da devletçilik, kapitalizm, ekolojik yıkım ve kadına yönelik baskının sona ermesi, ancak demokratik ulus paradigması ve güçlü bir öz savunmanın inşasıyla mümkün olacaktır. Bu, aynı zamanda ekolojik yaşama zarar veren iki büyük unsur olan savaş ve sömürgeciliğin de son bulması anlamına gelmektedir.

Kadınlar olarak, güçlü bir toplumsal direnişi ördüğümüzde yalnızca ekoloji mücadelemiz değil, tüm direnişlerimiz daha sağlam kökler salacaktır. Elbette bu yolda yürüyebilmek için, ilişkilerimizde, düşüncelerimizde ve örgütlenme biçimlerimizde erkek egemen zihniyetin yarattığı yapıları sürekli olarak söküp atma çabasında olmalıyız. Çünkü kadınların örgütlü mücadelesi, ekolojik bir toplumun yeşermesinin tam merkezinde, kalbinin en derininde yer almaktadır.

Hegemonyanın, sömürü sisteminin panzehiri: Özgür yaşam ideası

Beyza Üstün-25 Ağustos 2024

Şırnak'ta Gabar ve Cudi dağında ve eteklerinde, 2014 yılın da birkaç tane ile konuşlanan maden şirketlerinin, taş ocağı, krom çinko, asfaltit, kömür çıkarımına, petrol arama sondajlarındaki artışa, bu artışı sağlayan idari kararların, onayların dağılımına bakıldığında bugün tüm yaşamın nasıl bilinçli ve planlı yok edildiğini görmek mümkün. 2015 yılında 7 Haziran seçimlerinin hemen ardından temmuz ayında ilk önce Cudi yanmaya başlamıştı, sonra hektarlarca orman birkaç ay içinde yaygınlaşan yangınlarla yok oldu. Kürdistan coğrafyasına şirketler 2015 siyasi müdahalelerin sonunda sokuldu

“Yeni yaşamı örmenin bizi zorladığı, kozanın içine girdiğimiz şu günlerde... Biliyoruz ki kendi için olması gerekenden daha çoğunu yaşam için isteyebilmektir mücadele.”[1]

Mezopotamya havzası başta olmak üzere ülkenin pek çok bölgesinde enerji, inşaat, maden şirketlerinin yaşam alanlarına konuşlanarak sermaye biriktirme süreçleri devletin gözetiminde, siyasi iktidarın (çevre şehircilik ve iklim değişikliği bakanlığı vd. ilgili bakanlıklar, idarelerin) ardı ardına verdiği olurla tüm hızıyla devam ediyor. Sular, su havzaları, havzalarda tarım alanları (meralar, kışlaklar, otlaklar, tarlalar, bağlar, bahçeler, zeytinlikler vd.), orman ekosistemleri bu organize sistemin saldırısı altında. Sömürü mekanizması hızla sürerken bu süreci önlemek için nasıl mücadele edeceğimiz, sömürü stratejisinin sürecine nasıl karşı duracağımızı hızla düşünmeye, saldırının yaşanacağı yerde bölgede yaşayan halklar, ekoloji, emek, meslek örgütleri zaman zaman birlikte zaman zaman ayrılarak mücadeleye başlıyoruz. Çok kısa zamanda gerçekleşmeye başlayan ya da gerçekleşecek olan sömürünün can yakan boyutu ile sonlanıyor bu düşün

ve arayış yolculuğu. Yaşam için kısa bir zamana sığdıran bizleri yaşamımızın geleneksel akışından koparan bu süreçte hepimiz bu yıkım, saldırı sürecini belirleyen ekonomi politik kararların, siyasi stratejilerin ayırdındayız. Yaşamı korumak için mücadele eden halklar, demokratik kitle örgütleri yapılacak saldırının şiddetine uğramadan ne şirketler el koyacakları alana girebiliyor, ne de mücadele edenler için o andan sonra başka bir hayat mümkün oluyor. Süreci yürüten Devlet-şirket yapısı/Sistem ürettiği şiddetle halklara rağmen alanda hegemonya kurabilirse biliyoruz ki sonuç yaşam için geri dönüşümsüzlüğe evrilecek, yaşam yok oluş boyutuna ulaşacak. Biliyoruz, yaşıyoruz. Bu Sistemi tanıyoruz. Geri alamadıklarımız, yok olan yaşamlar ise yaşamın özgürlüğünü örerek bu süreci tersine çevirme sorumluluğunu bizlere yüklüyor.

Sistemin saldırısı nereden vuruyorsa oradan başlıyoruz bu yolculuğa, politik tutum alışı, her aşamada akıl arayışımız, politikalarımız bizi bu sürece blok oluşturmaya, durdurmak için mücadeleye, öz savunmaya çıkarıyor. Düşünce özgürlüğünden, yaşamı, dereleri, tarlaları, evimizi, barkımızı, kendimizi, yerimizi, yurdumuzu, hayvanları, yaşamın genetiğini taşıyan kültürleri, birlikte yaşamı sürdürdüklerimizi sistemin zulmünden, sömürsünden korumak için verilecek mücadelenin sisteme (kapitalizme, faşizme, her ikisinin de beslendiği temel aldığı patriyarkaya) karşı politik mücadele ile gerçekleşeceğini biliyoruz tüm açıklığı ile. Sistemin baskısı altında şiddete uğrayan her alanda verdiğimiz mücadeleler ise yaşam özgürlüğe ulaşmaya kadar sürecek, bu tüm berraklığı ile görünüyor. Halklar dayanışmalar, mücadele dinamikleri Sisteme karşı yürütülen her örgütlü mücadele saldırı/sömürü sistemini yok edecek en güçlü hedefte; yaşamı özgürleştirmek için buluşuyor, birlikte politik dayanışmayı örüyor, yaşamın özgürlük ideasına bizleri taşıyor. Ötekileştirmenin, devletin ayrıştırıcı araçlarının giremediği her politik mücadele alanından özgürlüğün ağırları örülüyor.

İnşa edilen sömürü rejimi yaşamın her alanını baskılarken tarım alanlarına müdahalenin suyun hegemonya altına alınmasından ayrılmayacağı açık. Tarım politikalarından tartışmak, politika üretmek, suyun, toprağın, yaşamın, emeğin sermaye birikimi kısılcasına alınışı, geçimlik yaşamdan kopuşu, halkların yerinden yurdundan zorla edilişini göz ardı edilerek irdelenemiyor. Sistemin halklara, yaşam alanlarına uyguladığı baskı süreci giderek daha şiddetlenerek sürüyor. Mücadele edenler, yaşamını, yaşam alanlarını korumaya çalışan halklar kendisini savaş politikaları ile yönetilen bir sürecin içinde buluyor. Sistem saldırı politikalarında halkları birbirinden ayrıştırarak, bölgeler arası eşitsizliği büyüterek sürdürüyor. Bu ayrışmalarda şiddetin boyutu da artarak yaşama el konulmaya çalışılıyor. Bu siyasi rejimde sömürünün şiddetinin derinleştiğini

irdelemeden, halklar arası, bölgeler arası eşitsizliği ayırt etmeden ve saldırı mekanizmasının yayılarak süreceğini bilmeden sisteme karşı herhangi bir tekil alanda oraya yapılan müdahaleye karşı durmak, mücadele etmek yürütülen mücadeleleri barışa özgürlüğe taşımıyor.

Bugün yaşadığımız politik stratejiler dün planlanmadı, 1992-Rio De Janerio da BM (Birleşmiş Milletler) Çevre ve Kalkınma Konferansı ve konferansın çıktısı olarak deklare edilen “Sürdürülebilir Kalkınma” Stratejisi ile doğanın kapitalizmin kısılcasına sokulması; uluslararası zeminde devletler tarafından tanınarak, ekolojinin temel unsurları doğal varlıkların ve yaşamın belleği olan kültürel varlıkların korunmasını meşrulaştırılarak ortadan kaldırdı. 1992 de Dublin’de BM Su ve Çevre Konferansında alınan kritik kararda su, piyasada fiyatlandırılabilir (ekonomik mal) / meta olarak, suyun akışındaki havzası ise bütünsel olarak sürdürülebilir kalkınma gereği kullanılabilir olarak tanımlandı. Kalkınmanın sürdürülebilirliği için sermayenin sınır tanımazlığı, sermaye birikiminin doğa – toplum koruma stratejileri ile dengede ve eşdeğer kılınabileceği savı, kapitalizmin krizlerinin tarihselliğinde emeğin ve doğanın sermaye birikiminde sınırsız kullanılmasına evrileceği bir karardı, öyle de oldu.

Kapitalizmin su havzalarına saldırısı Birleşmiş Milletlere bağlı Dünya Su Konseyinin işlevi ile şirketlerin suya sahip olma çabaları ile hız kazandı. “suyun kısıtlaştığı” “suyu boşa akıtılmamalı”, “temiz su tüm Dünya’da yüzde 3’ler mertebesinde”, “yoksul ülkelerde kirli suyla ölümün önlenmesinin, “herkese” suyu iletmenin yolu suyun şirketler tarafından kontrol altına alınmasıdır” argümanları, iddiaları ile gerçekler; suyun yaşamdan ve doğal alanlardan sermaye için koparılışı gizlenerek suyun ve su havzalarının ticarileştirilmesi yaşama geçirilmeye çalışıldı. Ekosistemlere, yaşama verilecek zarar hiçe sayılarak doğal alanlardan, derelerden, göllerden, yeraltından suların çekilebilirliği resmi olarak onandı.

Türkiye de 90’lı yıllarda devlet tarafından sürdürülen egemenlik politikaları, Kürt illerinde sürdürülen insansızlaştırma, orman yakılarak başlatılan süreç, dereler barajlandırılarak güvenlik barajları inşa etme stratejisi ile sürdüğü dönemlerde Kapitalizmin temel gereksinimi için suların ve su havzalarının, yeraltı katmanlarındaki kayaçların sermaye birikimine sokulma kararları egemen siyasetin belirleyici oldu. Halkların özgürlüğünü elinden alarak yürütülen hükmetme politikalarına eklenen kapitalist stratejiler Mezopotamya Havzasından başlayarak ülkenin tüm alanlarında güç ve kararın devletin kontrolunda sürdürülmesini güçlendirdi. 2003 yılında suyun ve su havzalarının şirketlere kullanım hakkının devrini belirleyen yasal düzenlemelerle yaşam alanları, doğal varlıklar,

tarlalar, meralar, kıyılar, ormanlar, yaylalar, dereler, göller, denizler, kıyılar, yeraltı katmanları, akiferler, biyolojik türler, yabanlar; koruma, kullanma “gerekliliği” bahanesi ile (kamu yararı/üstün kamu yararı kararları vb. ile) giderek şirketlerin sermaye birikimi için kullanılabilir temalar olarak belirlendi. Yaşam alanlarının, sulak alanların kirlenmesine ve kirlenen sucul sistemlerde ve çevresinde yaşayan türlerin yok olmasına göz yumuldu, müdahaleler idari izinlerle, yasama- yürütme kararları (KHK’ler, torba yasalar, idari mahkemelerin, danıştayın şirketlerin ve idarenin aleyhine bozma kararları uygulanmayarak, 2009/7 genelgesi ile, gerçeği, bilgi ve veriyi karartan, şirketler lehine görüş veren bilirkişilerin raporları vb.) ile itiraz edilemez kılındı.

Meraları kullanıma sokulan köylerde hayvancılık, enerji, maden işletmelerine devredilen, yapılaşmaya açılan alanlarda, tarlalarda tarım politikalarının çiftçi aleyhine uygulanma (tarım alanlarının , orman ekosistemlerinin, su havzalarının işlevinden çıkarılması, 1. Derece tarım alanlarının bir gecede 3. Derece tarım vasfında gösterilmesi, orman ekosistemlerinin kullanılabilir olacağını gösteren 2B tanımları, su havzalarının içme suyu havzası olmadığı tanımları, koruma statülerinin kaldırılması vb.) kararlar da eklenerek tarlalarda geçimlik tarım, geçimlik yaşam yok edilmeye sürüklendi. Suyun; yaşam için değil işletmelerin sermaye birikimi için akiferlerden, derelerden, sulak alanlardan çekilme hızı ve aynı hızda sucul sistemlere sanayi sistemlerinin atıklarının verilmesi, doğanın, suların yaşam döngüsünü, işlevini yerine getiremez boyuta sürükledi

2008 krizinin ardında suyun ticarileştirilmesi hızlandı. Suyun akışını sürdürdüğü tüm havza sermaye birikimine ortak olarak sokulmaya, su ve tüm doğal varlıklar metaya dönüştürülmeye başladı. Suyun yaşam döngüsündeki uğrak alanları, göller, dereler, denizler, sucul sistemleri besleyen yer altı suları, suyun içinde beklediği ve arındığı ormanlar, meralar, yeraltı akışı ile geçtiği, beslendiği yeraltı katmanları/suyun yerkürede yolculuğunu sürdürdüğü havzası, sermaye birikimi için bütünleşik kullanıma açıldı.

Kapitalizm; tarihsel krizlerinin arka arkaya yaşandığı son 20 yılda, emeği daha çok sömürerek, doğal ve kültürel varlıkları, alanları sermaye birikimine sokarak, doğal varlıkları (suyu, biyolojik tür ve çeşitleri vb.) ticarileştirerek kendini var ederken, ürettiği yeni stratejilerle yaşam alanlarına el koymayı sürdürmekte. Tarihe tanıklık etmiş, kültürlerin birikim alanı ve mozaïği olan, yaşamı ve uygarlıkları yıllarca bezeyen Hasankeyf’in Ilısu Barajı[2] ile Alliano’i’nin[3] Yortanlı Barajı ile Zeugma, Urma, Halfeti Antik kentlerinin Birecik Barajı ile sular altında bırakılması vb. pek çok kırım bu süreçte yaşandı, yaşanmaya da devam ediliyor.

Kapitalizmin tarihselliğinde krizleri derinleştikçe yaşam üzerinde baskısını artıracak yeni kararlarla kendi krizinden çıkmaya devam etti. Kapitalist sistemin uygulamaları ile açığa çıkan ekolojik krizler (iklim krizi, sağlık krizi, gıda krizi vb.) sarmalında yaşam üzerindeki baskı daha yakıcı olarak yaşanmakta, ormansızlaşma, suya erişememe, beslenememe, barınamama tüm canlıların yaşamını yok oluşa sürüklerken, Kapitalist sistem; sürekli kendini yenilemekte, krizleri ürettiği alternatif stratejiler ile karşılamakta. Sürdürülebilir üretimler, yenilenebilir enerji sistemleri, nükleer santrallerin sürdürülebilir olduğunun kararları, Kopenhag kararları ile karbon kotası- borsası üzerinden yürütülen sera gazları üretimlerini aklama ve sermaye birikim yöntemleri, Avrupa yeşil mutabakat anlaşması, Paris İklim Anlaşması, Avrupa yeşil mutabakat kararları ve benzerleri son dönemin yeşil ve yeni stratejileri ile hızlandırılan sürdürülmekte.

Ekoloji Politik Grubu bu süreci BM COP 28 zirvesinde alınan kararların politik analizini yaparak irdeledi[4]: Kapitalist sistem; açığa çıkarttığı ekolojik krizlere çözüm iddiası ile uluslararası zeminlerde (BM, AB organizasyonları ile) duyurduğu, WHO, UNDP, IMF, Dünya Bankası vb. yapılarının desteğinde ulus-devletler dolayımıyla uygulamaya soktuğu, yaygınlaştırdığı ekonomi politik kararları ile kendisini yeniden üretmekte. Üretilen her yeni kapitalist çözüm, emekçiler, geçimlik yaşamından, yerinden yurdundan edilen halklar, kadınlar, çocuklar, yoksullar için daha derin sömürleri de üretmekte.

2023 yılı Aralık ayı başında ise Avrupa Parlamentosu Başkanı Ursula von der Leyen tarafından **kritik hammaddeler bildirgesi/düzenlemesi**[5] ile bu süreci destekleyen yeni bir karar deklare edildi. **Yeşil ve dijital geleceğin** başarılması için kritik hammadde düzenlemesinin gerekli olduğu belirtildi. Kritik elementlerin AB'nin iklim hedeflerine ulaşılmasını sağlayacak anahtar önemde teknolojiler -rüzgâr santralleri vb. yenilenebilir enerji üretimleri, hidrojen depolama veya aküler/bataryalar gibi anahtar üretim teknolojileri- için gerekli ve zorunlu olduğu vurgulandı.

COP zirvelerinde, AB Komisyonu deklarasyonlarında iklim krizinin çözümü olarak amaçlanan yenilenebilir, sürdürülebilir üretimler tanımının diğer sermaye birikim alanları da eklenerek genişletilmesinin yanı sıra, yenilenebilir üretim olduğu iddia edilen ve böyle tanımlanan üretimlerin sürdürülmesi için gereken maden işletmeleri de AB Komisyonu kararları vb. ile aynı hızda yürürlüğe sokulmakta ve desteklenmekte.

Uluslararası Enerji Ajansı, 2022 Mart ayında yaptığı revizyonda (Şekil 1) 2050 yılında hedeflenen net sıfır sera etkisinin sağlanabilmesi amacıyla yeni enerji üretimleri için zincir rolü olan ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli üretimler olarak belirlediği güneş, rüzgâr, elektrik iletim hattı, hidrojen enerjisi ve düşük karbonlu güç ünitelerinin, akü ve

batarya üretimlerinin projeksiyonunu gösteriyor. Bu projeksiyona ulaşmak için 2020’den 2040’a kadar lityum, grafit, kobalt, nikel ve diğer toprak elementlerine duyulacak gereksinim ve AB Komisyonu’nun kritik hammadde bildirgesi, gelecek 30 yılda doğal alanlara temiz enerji üretimleri ile birlikte bu madenlerin elde edilmesi için el konulacağını haber veriyor.

Şekil 1: Uluslararası Enerji Ajansı – Temiz Enerji sistemleri için kritik madenler, Mart 2022 revizyonu[6]

Şekil 2. IEA “Temiz” teknolojiler için mineral gereksinimi: 1MW enerji üretimi için element miktarı (kg)[7]

Yeşil ekonomi ile alınan uluslararası kararlar enerji ve maden alanında, sermaye birikiminin yaygınlaşacağını açıkça ortaya koymakta. Bu sömürü alanları suyun var olduğu ya da ticarileştirildiği alanlarda uygulamaya sokulmaya devam edecek. Türkiye; BM iklim zirvelerinde, COP organizasyonlarında belirlenen stratejiler yönetim sisteminde yapılan düzenlemelerle (örneğin, yeni idari mekanizmalar tanımlanarak) hızla katılım sağlanmakta.

İliç madeni ile Fırat Nehri madenin siyanür çözeltileri ile, ağır metal atıkları ile zehirlenmeye devam ederken, işçiler iş cinayetlerine uğrarken Diyarbakır’da Zilan’ı yok edecek, Van Gölü’nü zehirleyecek altın işletmelerine onay verilmesi bu kararların tümünün gereği. Yıllardır Bergama’dan Murgul’a, Çaldağ’a, Bakırtepe’den, Manisa Turgutlu’ya, İda Dağları’ndan Cerattepe’ye, Küre’den, Uşak Eşme’ye yaşamı yok eden “değerli” ya da “kritik” madenler yeraltından çıkarılarak siyanürle ya da siyanürsüz (örn. asitle) parçalanarak posalarının, içindeki istenmeyen ağır metalli atıksuların doğaya verilmesi sürdürülecek. Üstelik bu maden işletmeleri yeşil kapitalizmin gereği olarak uluslararası teşviklerle doğal alanlarda sermaye biriktirmeye ve yaşamı zehirlenmeye, yok etmeye devam edeceği artık bu coğrafyada yaşayan tüm halklar tarafından bilinmekte.

Türkiye’de bu süreç uluslararası kararlar ve uyum yasaları gerekçe gösterilerek meşrulaştırılmakta her geçen gün daha hızlanarak yürütülmekte, sömürü ve yıkım sürecinin Türkiye’de ve dünyanın pek çok sömürge coğrafyasında giderek yoğunlaşacağı açık.

Sulara el konulan alanlarda, su havzaları akıllandırılmış yapılandırmalar (akıllandırılmış binalar, araçlar, ulaşım, kentler) ve buna uygun teknolojilerle enerji ve dijital hamle sürecinin işgali altına alınacak. Bu nedenle Mezopotamya havzasında 90'lı yıllardan beri başlayarak sürdürülen ve giderek yaşam alanları üzerinde yaygınlaşan şirket- devlet hegemonyası ile su havzaları suyuyla, yaşam alanlarını (ormanları, tarım alanları ile enerji, inşaat, ulaşım, tarım, maden şirketlerine vermeye devam edecek

Bu yazıyı yazarken Şırnak'ta Gabar ve Cudi dağında ve eteklerinde, 2014 yılın da birkaç tane ile konuşlanan maden şirketlerinin, taş ocağı, krom çinko, asfaltit, kömür çıkarımına, petrol arama sondajlarındaki artışa, bu artışı sağlayan idari kararların, onayların dağılımına bakıldığında bugün tüm yaşamın nasıl bilinçli ve planlı yok edildiğini görmek mümkün. 2015 yılında 7 Haziran seçimlerinin hemen ardından temmuz ayında ilk önce Cudi yanmaya başlamıştı, sonra hektarlarca orman birkaç ay içinde yaygınlaşan yangınlarla yok oldu. Kürdistan coğrafyasına şirketler 2015 siyasi müdahalelerin sonunda sokuldu.

Kısa bir tarihsel dolaşım yapıp sadece yaşamı yok olmaya mahkum edilen Şırnak' yukarıda sürecini aktarmaya çalıştığım Devlet- Şirket Hegemonyası ve sömürüsüne, sömürünün tarihsel gelişimine ve nasıl derinleşerek yok edişe yaşamı sürükleyişlerine yönetim denile devlet- kapitalizm yapılanmasını yorumsuz örneklemiş olayım. Şırnak'ta yaşanan yok olan yaşam Mezopotamya havzasının tamamında yaşanmakta. Giderek Türkiye topraklarının her köşesine yayılarak sürdürülecek.

2014 Cizre Silopi de doğal gaz arama başlatıldığı duyuruluyor ancak başlatılamıyor. 2015 de idil de petrol arama için ÇED gerekli değildir Valilik Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. tarafından veriliyor. 2015 de İdil Silopi de GES için tarım alanlarına onay veriliyor.

2016 da Uludere Can Barajı HES yapımı için aynı bakanlık olur verip derenin suyu şirketin kullanımına sokuluyor. 2016 Şırnak doğalgaz

2017 Silopi de kömür, Beytüşşebap da çinko arama Uludere kömür üretim tesisi için kapasite artış kararları veriliyor. 2017 kasım petrol arama idil Uludere Silopi merkez de hızla başlatılıyor.

2018'in ekim ayında idil petrol arama CED gerekli değil kararı TP Batman bölge Müdürlüğüne veriliyor. 2018 Uludere Silopi Şırnak merkez de aramalar arttırılıyor.

2019'da ağustos ayında şirketlere kömür asfaltit tesislerine Silopi ve Şırnak merkezde maden işletmeleri için arka arkaya onay veriliyor. Uludere Beytüşşebap merkez asfaltit, petrol arama CED olumlu kararlarını izleyen süreçte aynı yıl Cizre barajı HES için CED olumlu kararı ile bölgeye dereyi barajlayan bir şirket daha sokuluyor. Ardından Beytüşşebap'da ılıcak HES olumlu kararı ile suların şirketlere devri hızlanıyor

2020 de kurşun bakır çinko 2021 İdil Silopi Şırnak'ta petrol aramalar hızlandırılıyor

2021'in eylül ayından itibaren idil merkez petrol arama CED gerekli değil kararları ile sürdürülmekte.

2021 Aralık ayında Uludere çinko bakır, kömür CED gerekli değil ve petrol arama başlıyor, Uludere HES onaylanıyor.

2022'de Silopi'de termik santral alan genişletme, asfaltit kapasite artışı için Silopi CED olumlu kararı veriliyor.

2023'te Cizre yeraltı suyu çıkartma ve Güçlü konak arama çalışmaları başlatılıyor.

2023'te Uludere Cizre Silopi ve merkezde CED gerekli değil kararı ile kömür ve petrol arama, kurşun madeni CED gerekli değildir kararlarını, 2024'te de artan petrol aramaların başvuruları izliyor.

Aynı yıllarda petrol aramaların ve Şırnak'ın tüm alanlarının maden şirketleri tarafından istila edildiği son iki yılda bölgede hala yaşamı destekleyen tarım alanları da CED gerekli değildir kararlarını valiliğin Çevre Şehircilik ve iklim Değişikliği İl Müdürlüğünden alarak idil de yüzlerce tarım alanına güneş enerji santralleri kurulumu için onaylarla kalan doğal alanları da ele geçirmeye devam ediyor.

Kapitalizmin sürdürülebilirlik hedefini, krizleri ile geldiği her aşamadan çıkışında yaşamı, yaşam alanlarını nasıl yok ettiğini, inşa ettiği yönetim sistemi/ devlet rejimi ile yoksul ve güvencesiz halkları nasıl yaşamdan kopardıklarını görmek için Mezopotamya havzasından sadece bir ilin, Şırnak'ın sürecine bakmak eşitsizliği de, savaşın tüm stratejilerini de, şiddeti de, yok edişi de gözler önüne sermekte

Halkların yoksullaşmasını, geçimlik yaşamlarından koparılıp, yaşam alanlarına kondurulan şirketlerde (Soma kömür madeni, Kütahya Eti Gümüş, Murgul maden

işletmesinde, İliç vb.) işçileşmesini, güvencesiz koşullara mahkum olmasını, iş cinayetlerini yaşamalarına kadar sıkça yaşanır olması bir katliam stratejisinin, zulmün ve soykırımın sonuçları. Yaşam için mücadele eden halkların, yaşamdan, ekosistemden yana olanlar yan yana gelenler İda dağlarında, Murgul'da Cerattepe'de, Sivas Kangal'da, Hasankeyf'te, Yeşilırmak Vadisinde, Hopa'da, Loç, Perisuyu, Munzur Vadilerinde olduğu gibi dereleri, su havzalarını toplumu sağlıksızlığa, biyolojik türleri, tüm hayvanları, halkların yaşam gereği olan suları sermayeye karşı korumaya devam edeceği kesin. Ancak sistemin saldırılarına sadece kendi yaşam alanından bakmanın hiçbirimizi bu saldırı düzeninden koruyamayacağımız açık. Ve halklar eşit özgür yaşamadıkça, barış bu topraklarda hepimizin aklında, yaşamında örülmedikçe bu planlı saldırılar sürecek

[1] B. Üstün, “Doğayı, Emeği, Yaşamı Korumak – Ekoloji Politik Yazılar” İletişim yayınları 2021, ISBN: 9789750530722

[2] Ilısu Barajı En az 12.000 yıllık belleğe sahip olan uygarlık izi Dicle havzasının yaşam kaynağı olan Dicle Nehrinin sularını tutuklayan, onu nehir statüsünden koparan kültür varlığı, en az 199 köy ve kültürel alanın bütünü yok oluşu (12.000 yıllık Hasankeyf'in Yeni Yüzü, Independent Tükçe, 5 Kasım 2021)

[3] Bergama'da M.S. 2. yy inşa edildiği düşünülen, Sağlık Tanrısı Asklepios'a adanmış ılıca ve antik kent

(Gültekin G., “Direnen Tarih (2)-Bir Belgeselcinin Gözünden Türkiye'deki Antik Bölgeler ve Kentleri – Misya (Mysia)”, Türk Bilimi, 2011)

[4] COP vb. organizasyonlar, yaşama yüklenenler, Şubat 2024 www.ekolojipolitik.com

[5] https://single-market-economy.ec.europa.eu/publications/european-critical-raw-materials-act_en

[6] www.iea.org

[7] www.iea.org

Devletin Kürt politikası ve ekonomik sömürü düzeni

Adalet Kaya-25 Ağustos 2024

Geçtiğimiz günlerde Kulp Hesandin yaylasının olduğu bölgede başlatılmak istenen maden araştırma çalışmasını engellemek için bölge halkının direnişine tanıklık ettik. 12 köyü ve pek çok mezrayı içine alan bölgenin talan edilmesi söz konusu. Hangi maden aranacak, hangi şirketlere bu arama izni verildiği, nasıl bir yöntemle izin verildiği, Çevre etki değerlendirilmesinin nasıl yapıldığına dair pek çok muğlaklık içeren bu girişim neo kolonyalizm örneği olarak tam anlamıyla bir halk direnişi ile karşılaştı

Türkiye'nin Kürtlere yönelik politikaları, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana değişen stratejiler ve yaklaşımlarla şekillendi. Bu 100 yıl boyunca temel hedef, Kürt kimliğini bastırmak, asimile etmek ve bölge üzerindeki devlet kontrolünü pekiştirmek oldu. Türkiye'nin Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar yüz yıldır sürdürdüğü Kürt politikası; sistematik bir şekilde Kürt kimliğinin inkârı, asimilasyonu ve bölgenin demografik, ekonomik ve kültürel yapısının devlet çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirilmesine dayandı.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yeni Türk devleti, ulusal birliğini sağlamanın bir aracı olarak homojen bir Türk kimliği inşa etmeyi hedefledi. Kürt kimliği bu dönemde resmi olarak inkâr edildi ve Kürtlerin Türklükle asimile edilmesi amaçlandı. 1925'teki Şeyh Said İsyanına ve sonrasında gerçekleşen Ağrı ve Dersim ayaklanmalarına karşı devletin sert askeri müdahaleleri, Kürt direnişini bastırma ve bölgeyi kontrol altına alma politikasının parçasıydı. Bu dönemde, Kürt dili ve kültürü yasaklandı, yer adları değiştirildi, Kürtler zorla göç ettirildi. 1980'lere kadar imha ve inkâr siyasetiyle Kürtlük, şiddetle ve katliamlarla

bastırıldı. 1980 sonrasında, geniş çaplı askeri operasyonlar, Kürt dilinin kültürünün yasaklanması, zorla yerinden edilme, köy boşaltmalar ve pek çok katliamla Kürtlere yönelik hukuksuzluk ve asimilasyon sürdü.

Kürt hareketine ve siyasetine yönelik ağır devlet baskısı ve askeri operasyonlar, Türkiye'nin Kürt politikasının hala temel olarak güvenlik, kontrol ve asimilasyon ekseninde sürdüğünün kanıtı. Türkiye'nin 100 yıllık Kürt politikası, kolonyalist özellikler taşıyan, baskıcı ve asimilasyoncu bir yaklaşımla Kürt kimliğini inkâr etme, Kürt halkını kontrol altında tutma ve bölgenin kaynaklarını devletin çıkarları doğrultusunda kullanma amacıyla şekillenmiştir. Bu süreç, bir tarafta Kürt kimliği, dil ve kültür üzerindeki baskılar ve devletin sert güvenlik politikalarıyla diğer tarafta ise buna karşı örgütlenen direniş hareketleriyle karakterize olageldi. Bugüne kadar asimilasyonu hep bu başlıklar üzerinden konuştuk, tartıştık, derinlemesine inceledik. Fakat bir özeleştiri olarak belirtmemiz gerekir ki; 100 yıllık imha ve inkâr politikasının doğal yaşam ve Kürt coğrafyası üzerinde yarattığı yıkımı, tahribatı ve kurulan ekonomik sömürü düzenini yeterince odağa alamadık. Ekolojik yıkıma karşı toplumsal direnişi daha güçlü örgütlememiş olmamız ve bu mücadeleyi dünya ekoloji hareketleriyle buluşturamamamız geriye baktığımızda en çok özeleştiri vermemiz gereken konulardır.

Türkiye, Kürdistan'da gerçekleştirdiği askeri operasyonları, sadece siyasi baskı aracı olarak değil aynı zamanda çevresel tahribatın bir aracı olarak da kullanıyor. Özellikle kırsal bölgelerde yapılan operasyonlar, köylerin boşaltılmasına, ormanların yakılmasına ve tarım arazilerinin yok edilmesine neden oluyor. Bu, bölgenin kontrol altına alınması ve doğal kaynaklarının sömürülmesi için bilinçli bir politika olarak yüz yıldır sürdürülüyor. Halk, bu sömürü politikasına karşı çeşitli direniş yöntemleri geliştirse de devletin baskıcı politikaları, bu direnişi bastırmak için şiddet ve sindirme yöntemlerini devreye sokuyor. Yine de yerel halkın, ekolojik hareketler ve sivil toplum örgütleri ile bu talana karşı verdiği mücadele, önemli bir direniş geleneğinin parçasıdır.

Devletin Kuzey Kürdistan'daki politikası, modern kolonyalizmin ve devlet eliyle gerçekleştirilen çevresel talanın somut bir örneği olarak dikkat çekicidir. Bu bölgede uygulanan politika hem bölgenin demografik yapısını değiştirmeyi hem de ekonomik çıkarlar doğrultusunda doğal kaynakları sömürmeyi amaçlıyor. Kulp'ta hayata geçirilmek istenen maden çıkarma çalışması asimilasyonun bir aracı olarak tüm bunlardan azade değil.

Devlet, Bölgede maden çıkarma faaliyetlerine büyük bir ağırlık veriyor. Altın, bakır, mermer gibi zengin maden yataklarının işletilmesi, çevresel tahribata ve köylerin

boşaltılmasına yol açıyor. Bu maden çıkarma çalışmaları, ulusal ekonomiye katkı sağlarken yerel halkın yaşam alanlarını yok ediyor ve doğayı geri dönülemez bir şekilde tahrip ediyor. Ayrıca, sömürgeci bir ekonomik modelin sürdürüldüğünün en önemli kanıtı olarak çıkarılan madenlerin çoğu, büyük şirketler aracılığıyla uluslararası pazarlara satılıyor. Kürdistan bölgesindeki maden zenginliklerinin ekonomik bir kazanç kaynağı olarak görülmesi, şirketlere verilen bu tür izinlerin arkasındaki temel motivasyonlardan biridir elbette. Bölgede çıkarılacak madenlerin büyük bir kısmı ulusal ekonomiye katkı sağlarken, yerel halk bu zenginliklerden yararlanamıyor. Maden arama izinleri, ekonomik getiriler için doğal kaynakların sömürülmesi anlamına geliyor.

Maden arama faaliyetleri, genellikle bölge halkının yaşam alanlarını tehdit eder ve onları göçe zorlar. Bu durum, devletin Kürdistan'daki demografik yapıyı değiştirme amacına da hizmet ediyor. Yerel halkın yaşadığı köylerin yakınlarında maden çalışmaları başlatılması, bu bölgelerdeki Kürt nüfusunu azaltma ve bölgenin demografik yapısını devletin kontrolüne uygun hale getirme stratejisinin bir parçası olarak 90'larda şiddetle gerçekleştirilen politikanın günümüzdeki yansıması ve fakat daha sinsice organize edilmesinden başka bir şey değil.

Maden arama faaliyetleri, bölgenin ekosistemine ciddi zararlar verirken yerel halkın geçim kaynaklarını tehdit eder ve uzun vadede bölgenin yaşanabilirliğini azaltır. Devletin çevresel etkileri göz ardı ederek bu tür izinleri vermesi, bölge halkına yönelik baskıcı bir politika olmasına ek olarak geniş çaplı bir ekokırımdır.

Geçtiğimiz günlerde Kulp Hesandin Yaylasının olduğu bölgede başlatılmak istenen maden araştırma çalışmasını engellemek için bölge halkının direnişine tanıklık ettik. 12 köyü ve pek çok mezrayı içine alan bölgenin tamamı talan edilme tehlikesi altında. Hangi madenin aranacağı, hangi şirketlere bu arama izninin verildiği, nasıl bir yöntemle arama çalışmasına izin verildiği, Çevre Etki Değerlendirilmesinin (ÇED) nasıl yapıldığı gibi konularda pek çok muğlaklık içeren bu girişim, neo kolonyalizm örneği olarak gerçek bir halk direnişi ile karşılaştı. Kadınlar, gençler ve bölge halkının tamamı, toprağını sömürmek isteyen yabancıya: “Burası benim toprağım, toprağımı talan etmenize izin vermiyorum” dediler. Geçim kaynağının yok edilmesine ve göçe zorlanmasına karşı ayağa kalkan Hesandin halkı, yaylasına sahip çıkmak için direnecek.

Hesandin’de yaşayan Ayten’in sözüyle yazıyı noktalayalım:

“Burası bizim ülkemiz, yaşam alanımız, atalarımızın toprağı burası. Biz atalarımızın topraklarını kimseye bırakmayız.”

Mekân'ın 'Cinsiyet', Cinsiyet'in 'Mekân' İnşası

Leyla Çite-25 Ağustos 2024

90'lar ve sonrasında köylerinden kopartılarak kent yaşamına zorlanan Kürt kadınların, metropol kentlerde doğa bilgisini devam ettirdiği balkonlar, bahçeler, daireler; varoluşunu haykırdığı anadilinde stranlar, çîroklar ve niceleri “doğal olan toplumsal, toplumsal olan doğaldır” gerçeğini yaşatmaktadır. Yaşam alanı dediğimiz ise ikisinin bütünleşerek zenginleştiği mekânlardır

Yüzümüzü toplumun hakikat tarihine çevirdiğimizde ilk toplumsal mekân duygusunun, oikos (eko) dediğimiz yaşam alanı olgusuyla kadın tarafından oluşturulduğunu görürüz. Binlerce yıl geçmesine karşın hala bir evi kurma, mekanı inşa etme ve güzel kılma eyleminin kadın aklı ve bakışına emanet edilmesi belki de bu ilk mekân inşasından ileri gelmektedir. Neolitik olarak gördüğümüz ilk toplumsal mekânda doğa ile toplumu uyum ve dengeyle bir arada tutan, ahlaki politik ilkelerle klanın yaşamına öncülük eden kadın bu öncülüğü iktidara dönüştürmemiş; tüm yaşam üyeleri arasında barışçıl ve uyuma dayalı bir ilişki biçimi geliştirilmesini sağlamıştır. Kadın erkeğin birbirini tamamladığı ve mekânın doğa toplum etiğinde inşa edildiği ilk alanda şimdikininki aksine erkek cinsiyeti iktidar öznesiyle mekânın ideolojik cinsiyeti haline gelmemiştir. Binlerce yıl doğayla uyum içinde, kozmos döngüsünde birbirini gözeten bir ahenkle süregiden toplumsal mekân;

döngüden ilk kopuşla, erkekten kadına ve de doğaya yönelen tahakkümle parçalanmaya başlar. Hiyerarşinin doğuşu, sınıflı yapıların oluşumu ve ilk şehirlerin ortaya çıkışı aslında ilk örneklerinden itibaren kent inşasının bir cinsiyetle, egemen bir cinsiyetle başladığını göstermektedir. Doğal toplum arasına hiyerarşi ve tahakküm uzun bir süre girmeseydi ilk kent pratikleri; doğal toplum etiği ve analitik zeka zenginleşmesiyle nasıl olurdu sorusu beliriyor içimde. Belki de arkeolojik kazıları engellenen Hasankeyf Göbeklitepe ve daha nice yerde ilk şehirler diyebileceğimiz gelişmişlikte doğal toplum örnekleri bulunmaktadır kim bilir. Öyle ya, kent/mekân dediğimizde gözümüzde beliren bir betonlar silsilesi, göz alıcı ışıklar, caddeler ve bir şehrin mezar taşları niyetine dikilen gökdelenler mi olmalı? Belli ki kent betimlemelerimiz ve anlamlandırmalarımız dahi egemen bir cinsiyet inşasında beliren bir mekânı anlatıyor.

Dünyanın ilk kentlerinden olduğu fikrinde çoğu özgür arkeolog antropoloğun birleştiği Urug kenti ile ilgili bilgileri kazılardan öğrenirken dönemin toplumsal yapısına dair Gılgamesh Destanı'na dayanarak bazı sonuçlara gidebiliyoruz. Tek tanrılı, kral yönetimli bir yaşama geçiş, erkek egemen karakterlerin güç kazanması ve tanrıça kültlerinin etkisini kaybetmesiyle bundan böyle toplumu yöneten güç mekanizmasının erkek egemenliğinde örülmeye başlandığını söyleyebiliriz. Kadının politik alandan ev içi alana girmeye zorlanması kent inşasında da yeteri kadar söz sahibi olamadığı yorumuna götürüyor bizleri. Döngüsel bir mimaride, doğa ile uyum içinde olan şehir yapısı, aile ve meclis yapılanmaları ile neolitik izleri devam eden doğal toplum, ilk şehirlerin günümüz kentlerinden oldukça farklı bir yerde durduğunu gösterse de ilk kent örneklerinden günümüz kapitalist modernite kentlerine değişmeyen en büyük olgu kentin; hakim güç öznesinin cinsiyetiyle inşası ve kurgusudur.

Atina'ya doğru gittiğimizde politikanın; polis (şehir) içinde polisli(yurttaş) tarafından üretilmesi kentin ortaya çıkış hakikati olmasının yanında demokrasinin de doğuşudur. Fakat köleler, kadınlar ve serflerin meclis dışında, politika dışında tutulması Atina demokrasisinin erkek egemenlikli ve hiyerarşik bir yapılanmayla radikal demokrasi anlayışından uzak bir yerde durduğunu anlatır. Oikos(eko) ev içi alan ve polis kamusal alan olarak ayrılırken toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadının şehir yaşamına çıkışının engellenmesiyle derinleştirilmiştir. Bu durum bize günümüz kentlerinin erkek egemenlikli inşasına da dayanak oluşturulan kamusal-özel alan tarihinin binlerce yıl öncesine dayandığını gösteriyor. Mahalle meclisleri denilen doğalında gelişen toplantıların yapıldığı Eklesialarda, halk meclisleri denilen Agoralarda politika halk tarafından (alt sınıf görülenlerin dahil edilmediği eksik bir halk) Polis'te yapılıyor. Pek çok öteki grubun ve

başta kadınların politik alanda özne olamaması günümüz kentlerinde de yabancı olmadığımız bir durum. Atina demokrasisinde tüm halka bu hak verilmesi de büyük çoğunluğun aktif yurttaş olarak yer aldığı politika yüzyıllar sonrasında ulus devletlerle birlikte anlamı tamamen değiştirilmiş biçimiyle belli bir zümre tarafından icra edilen kirlili bir alan haline geliyor. Yurttaşlığın değiştirilen anlamı ise, politik alanı artık olmayan, vergi mükellefliliğiyle sınırlı bir yurttaşlık ve pasivize bir kimlikte kendini buluyor. Tarihsel süreçte devletin ortaya çıkışıyla kentlerin iktidarın aracı ve ifadesi biçimini aldığını ve kapitalist modernite dediğimiz kent gerçekliğinde ise sermaye ve iktidar güçlerinin ideolojik kurgusuyla inşa edildiğini söyleyebiliriz.

Mekân denilen olgu fiziksel alan, zaman ve eylem bütünlüğü düşünüldüğünde tam olarak algılanabilmektedir. Lefebvre; iktidar, kimlik ve mekânın karşılıklı birbirini inşa eder bir ilişki sürdürdüğünü ifade eder ve ekler: “En güçlü toplumsal mekân kavramsallaştırmalarından biri, onun toplumsal ilişkiler ve etkileşimler ile kurulduğunu ve bundan dolayı her zaman her yerde iktidarın ifadesi ve aracı olduğunu teslim etmekten geçer.” İktidarın toplumsal ilişkiler aracılığıyla mekânda kendisini sürdürmesi tahakküm içerikli bir ilişkinin sürekli üretimini gerektirir ve bu ilişki biçimi 2 kişi arasında, 1 kadın ve erkek arasında üretilir ve mekân inşası erkek egemenlikli bir ideolojiyle kurulmuş olur.

Atina kent yaşamında polis (kent içi) ve oikos (ev içi) olarak belirlenen cinsiyete dayalı mekânsal ayrışma modern kent yaşamında kamusal alan ve özel alan düalitesiyle devam ettirilir. Cinsiyetle sosyal davranış arasında bulunan doğrudan ilişkiyi gören egemen akıl bireylerin davranışlarını toplumsal cinsiyete göre uygun gördüğü mekânlarda inşa eder. Bu yönüyle kentselin gündelik hayattaki toplumsal pratikleri, büyük ölçüde cinsiyet rolleri tarafından belirlenir. Bu tartışmada bölünmüş kent kavramı önemlidir. Mackenzie’ye göre feministler, mekânsal sorunların toplumsal kökenlerini bölünmüş kent üzerinden ele almışlardır. Bölünmüş kent, cinsiyet temelinde mekânsal bir ayrışmayı ifade eder. Buna göre, erkekler, kamusal ve ekonomik, kadınlar özel ve toplumsal mekânla özdeşleşmiştir. (Wekerle vd., 1980; akt. Mackenzie, 2002, s. 260). Bu ayrışma aynı zamanda modern kapitalist toplumun temelini oluşturur ve kadınların kentle ilişkisini sınırlandırır.

80’li yıllar sonrasında ise kadının kamusal alandaki varlığı; çoğu vakit ev içi alandaki rollerine benzer şekilde hizmet ağırlıklı işlerde ucuz iş gücü olarak kurgulanır. Erkek egemenliği ve tahakkümü sanılanın aksine kent içi çalışma mekanlarında son bulmaz; görünür olmayan tehlikeli halleriyle rızaya dayalı bir sömürü mekanizmasına evrilir. Neoliberal akıl bireysel özgürlük maskesiyle kadının eylemleri, anlam dünyası ve her

saatini kapsayacak biçimde zamanını çok ince bir şekilde kurgulayarak modern kent yaşamı içerisine yerleştirir. Kapital; kent çalışanlarının günlük zamanını tüketim alanlarına göre belirler ve bu tüketim mekânları kimi zaman cinsiyetlere göre ayırır. Kadın erkeğin ayrı kullandığı mekânlar aynı sosyal davranış dizileriyle bir süre sonra o cinsiyetle bedenselleşir ve cinsiyetin alanı haline gelir. Aynı şekilde kişiler de farklı mekânlarda sergilenen davranım ve bulunma koşullarıyla bir süre sonra mekânsallaşır. Kentlerin rant ve sermaye alanı olarak işlev gördüğü sistemde cinsiyetçiliği körükleyen mekânların yanında, tek amacın kâr olduğu sermaye etiğiyle iki cinsiyetin de sömürü nesnesi haline getirildiği, cinsiyetlerin gölgelendiği ve görünmez kılındığı kent alanları inşa edilir durur.

Hiyerarşi ve tahakküme dayalı bir düşünme sisteminin mekân inşaları kent deneyiminin kadınlar için yasal engellerden şiddet tehdidine, normal olan algısının oluşumundan yaftalanmaya kadar pek çok eşitsizlik temelinde oluşmasına neden olur. Kentler hali hazırda kadınların güvende hissetmediği ve tacizden şiddete pek çok sorun yaşadığı yerdir. Geceler halâ korkulu, sokaklar çok tekinsiz ve yönetime dayalı mekânlar erkek egemen haliyle kadınlar için dışlayıcıdır. Ne yazık ki ideolojik bir yansıma olan hegemonik erkeklik pratikleriyle bir kadının kendini özgür ve huzurlu hissedebileceği kentler çok uzakta görünmektedir. Kent içinde üretilen mekânlarda; trafik alanından tutalım kamusal alanlara tahakküme dayalı ve kadını önelemeyen bir bakış ve pratiği çok net bir şekilde görebiliriz.

Mekân, politik bir üründür

İlk toplumsal mekândan günümüz modernite kentlerine; kent, yaşam ile ilgili söz kuranın ve sözü tahakküme çevirenin inşasını sürdürdüğü diyalektik bir süreç olarak varlığını sürdürmektedir. Bulunduğumuz erkek egemenlikli yaşam düzeninde kentler güç öznelerinin aracı ve ifadesi olarak varlığını sürdürür. Mekân hala politik bir üründür fakat neolitikte kadının kendisine etik ve pratik kazandırdığı anlamından çok uzakta bir yerde, anlamından kopartılmış hallerde.

Özgürlük ve hakikat arayışçılarının ilk toplumsal mekâna, kozmosa katılmaya devam ettiği dahası tüm yaşam varlıkları adına üçüncü bir yaşam tahayyülü için mücadele ettiği mekânlar, köyler ve kentlerde; egemenin ya da bir cinsiyetin değil bütünen doğal toplumun (tüm varlıkları içerisine alabilendir “doğal ve toplumsal”) inşa ettiği mekânlardır. 90’lar ve sonrasında köylerinden kopartılarak kent yaşamına zorlanan Kürt kadınların, metropol kentlerde doğa bilgisini devam ettirdiği balkonlar, bahçeler, daireler; varoluşunu haykırdığı anadilinde stranlar, çitroklar ve niceleri “doğal olan toplumsal,

toplumsal olan doğaldır” gerçeğini yaşatmaktadır. Yaşam alanı dediğimiz ise ikisinin bütünleşerek zenginleştiği mekânlardır.

İktidar akli mekânı kendi ideolojisine göre inşa etse de bedende, hafızada, doğada yok edilemeyen özgürlük ve varoluş hali; iktidar alanının giremediği çatlaklarda kozmos döngüsüne dahil olan eylemlere zihinde ve pratikte devam eder. Belki de tam da bu nedenle kentin erkek egemen aklının karşısında daima mücadele halinde olan ve 3.yaşamı bedeniyle, eylemi ve sözüyle oluşturan kadın akli ve ruhu özgürlüğün ekolojisini (kentini) inşa eder durur.

Kaynakça

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1977593> (Lefebvre ve Foucault’da mekân: kuramsal bir tartışma)

<https://www.ontodergisi.com/sayilar/kent-mekan-ve-toplumsal-cinsiyet-uzerine> (Kent, Mekân ve Toplumsal Cinsiyet Üzerine)

Lefebvre, Henri “Mekan’ın Üretimi”, 2003

Ekolojik krizi görmeden başka bir yaşam tahayyülü mümkün müdür?

Dicle Dilan Salman-25 Ağustos 2024

Kapitalizmin birçok alanda yıkıma devam etmesi özellikle beslenme sisteminde endüstriyel tarımın ve endüstriyel hayvancılığın yaygınlaşması, coğrafyaların kendine yeterliliğinin yok edilerek küreselleşmiş endüstriyel gıda sisteminin yaratılması ekolojik krizi derinleştiren önemli kök nedenler arasında bulunuyor

“Başka bir yaşam mümkün!”

Hepimizin inancını güçlendiren, hayata ve mücadeleye devam etmemizi sağlayan cümlelerden biri bu cümle. Başka bir yaşamın mümkünlüğü için birçok alanda birçok şekilde mücadeleye devam ediyoruz. Bu coğrafyada kaderine razı olmuş bir şekilde ümitsizliği değil, mücadeleyi ve inanmayı seçiyoruz. Adil, bir arada, yaşanabilir bir hayatı kurmak için her gün yeniden uyanıyoruz. Yaşamın her alanına saldırının bu kadar yoğun olduğu bir dönemde dirayetli bir şekilde mücadele etmeye çalışsak da bazı zamanlarda mücadeleler arasında hiyerarşi kurmak zorunda hissettiğimiz, hiyerarşi kurduğumuz dönemler olabiliyor. Bu hiyerarşik sıralamada bazen ekolojik mücadeleyi geride bırakabiliyoruz.

Doğayı sadece bir meta olarak gören, her noktasını sömüren kapitalist sistemin içinde türümüzün yarattığı yıkımın sonuçlarıyla karşı karşıya kalmış durumdayız. Ekolojik krizin derinleşmesi ile oluşan bu yıkımların dünya tarihinde “Antroposen çağı” olarak adlandırılan yeni bir çağı başlattığı söyleniyor. Bu çağ bir kesim için Sanayi Devrimi’ni başlangıç kabul etse de bir kesim için de 1950’lerden başlayarak bugüne kadar hızlanarak

devam eden bir süreç olduğu belirtiliyor. “Antroposen çağı” kavramı ilk olarak 2000 yılında Nobel ödüllü kimyager Paul Krutzen[1] tarafından ortaya atılıyor. “Antroposen” kavramı ile yeni bir çağın başladığını ve bunun en büyük sebebinin de türümüz kaynaklı olduğu belirtiliyor. Öyle ki içinde bulunduğumuz çağın ismini türümüzden alması ve ekolojik krize neden olması hiç şaşırtıcı değil. Antroposen çağı, bizlere insanın Dünya’ya etkisinin diğer bütün türlerden daha üst düzeyde bir etki yarattığını gösteriyor.[2]

Endüstrinin gelişmesi, fosil yakıtların kullanılmaya başlanması, ormansızlaştırmanın artması, biyolojik çeşitlilik kaybı, katliamlar, savaşlar, mega kentler, tüketimin artışı gibi birçok sebepten dolayı ekolojik kriz derinleşiyor. Bu noktada sellerin, tür kayıplarının, orman yangınlarının, kuraklığın ve susuzluğun sadece “doğa kaynaklı olduğunu”, “doğal” afet olduğunu söylemek, insanın payının olmadığını ya da az miktarda olduğunu düşünmek çok inandırıcı olmuyor. Ancak insan payının olduğunu söylerken herkesin aynı şekilde bu yıkıma katkı sağladığını düşünmek; kişilerin aldığı duşta, kullandığı pipetten daha yıkıcı bir önemde olan kapitalizmin doğayı sermaye olarak görmesi ve doğayı katletmesini daha çok tartıştığımız, göz önüne çıkardığımız bir olgu olması gerekiyor. Kapitalist birikim sürecinin devam ettiğini geride bırakarak yıkımın sebebini bireysel nedenlere odaklanarak çözmeye çalışmak sorunun kök nedenlerini görmemizi engelliyor.

Kapitalizmin birçok alanda yıkıma devam etmesi özellikle beslenme sisteminde endüstriyel tarımın ve endüstriyel hayvancılığın yaygınlaşması, coğrafyaların kendine yeterliliğinin yok edilerek küreselleşmiş endüstriyel gıda sisteminin yaratılması ekolojik krizi derinleştiren önemli kök nedenler arasında bulunuyor. Endüstriyel tarım ve hayvancılık tüm organizmaların bağlı olduğu fiziksel, kimyasal ve biyolojik sistemlerin temelden değişmesine sebep olurken karşımıza COVID-19 örneğinde de olduğu gibi birçok salgını çıkarıyor[3] Medyada ve diğer birçok yayında salgınların sebeplerinin genellikle tek bir hayvana bağlanması mücadele etmemiz gereken bütünlüklü yıkımı görmemizi engelliyor. Dün Çin’in Wuhan kentindeki Huanan deniz ürünleri pazarında hayvanlardan insanlara geçiş yaptığı söylenen COVID-19 (SARS-CoV-2) virüsü[4], bugün bambaşka bir hastalık olan yalnızca Orta ve Batı Afrika’da yaygın zoonotik bir hastalık olarak başlayan ancak şu an küresel sağlık için büyük bir tehdit haline gelen Maymun Çiçeği (MPV) virüsü[5] ile devam edebiliyor. Bu salgınların insan yaratımı olduğunu anlamak, türümüzden, seçtiğimiz üretim ve tüketim şekillerinden kaynaklanan, yarattığımız mega kentlerin etkisi olduğunun farkında olmak ve buna dair bir mücadele örmek önemli oluyor. Bunu bu şekilde görmediğimiz ve bütünlüklü bir mücadele örmediğimiz sürece tek tek mücadele alanları yaratmak değerli olsa da gelen yıkımı engelleyemiyor.

Aşırı hava olaylarının yaşanması, orman yangınlarının sıklaşması, sıcaklıkların üst üste rekorlar kırması, salgınlar gibi sürekli olarak gördüğümüz, duyduğumuz, okuduğumuz haberler yaşadığımız sürecin sonuçlarıdır. Bunları değiştirmek için topyekûn kapitalizme karşı mücadele etmediğimiz sürece çözüme ulaşmamız mümkün değildir. Verdiğimiz mücadelelerde de ekolojik krizi görmediğimiz bir çizgi yeterli olmayacaktır. Umudu yeşertmenin ve mücadeleye devam etmenin gücü eko kırıma karşı, kapsayıcı, adil, feminist, anti faşist, dışlanan ve yok sayılan her şeyin yanında olan bir mücadele ile mümkün olacaktır.

[1] Crutzen, P. J. (2002). Geology of mankind. Nature, (415), 23. <https://doi.org/10.1038/415023a>

[2] <https://www.antrog.net/>

[3] Tan Gülcan, Duygu, “Ekolojik Kriz Karşısında Devletin Rolü Üzerine İdeolojik Bir Tartışma”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 13, Sayı 59, 2018, s. 49-63, DOI: 10.33458/uidergisi.523829

[4] Velavan TP, Meyer CG. The COVID-19 epidemic. Trop Med Int Health. 2020 Mar;25(3):278-280. doi: 10.1111/tmi.13383. Epub 2020 Feb 16. PMID: 32052514; PMCID: PMC7169770.

[5] Begum, J.P.S., Ngangom, L., Semwal, P. et al. Emergence of monkeypox: a worldwide public health crisis. Human Cell 36, 877–893 (2023). <https://doi.org/10.1007/s13577-023-00870-1>

İklim değişikliğinin kadınlar üzerindeki etkisi

Farhana Naznin (Çeviri)-25 Ağustos 2024

Gelecekte olan birçok ülkede kadınlar, insan hakları, siyasi ve ekonomik statü, toprak mülkiyeti, barınma koşulları, şiddete maruz kalma, eğitim ve sağlık konularında toplumsal cinsiyet eşitsizliğine maruz kalmaktadır. İklim değişikliği, kadınların kırılganlığını arttıracak ilave bir stres faktörü olacaktır. Çatışmalar sırasında kadınların aile içi şiddet, cinsel tehdit, insan ticareti ve tecavüzle daha fazla karşı karşıya kaldığı yaygın olarak bilinmektedir

Gezegensel bir olgu olan iklim değişikliği, dünyanın pek çok paydaşını ilgilendirmektedir. Küresel etkilerine rağmen gereken önemi görmemektedir. İklim değişikliğiyle bağlantılı en büyük zorluklardan biri de kadınlar üzerindeki kaçınılmaz etkisidir. Kadınların iklim değişikliğinden etkilenme olasılığı erkeklerden daha yüksektir. BM rakamları, iklim değişikliği nedeniyle yerlerinden olan insanların %80'inin kadın olduğunu göstermektedir.

Birincil bakıcı ve gıda ile yakıt sağlayıcı rolleri, sel ve kuraklık meydana geldiğinde onları daha savunmasız hale getirmektedir. Sıcak hava dalgaları, kuraklık, yükselen deniz seviyesi ve fırtınalar kadınları aşırı derecede etkilemektedir. İklim değişikliğinin birçok yönü var ancak en önemli yönlerinden biri kadınları birçok yönden etkiliyor olması.

Kadınlar, iklim değişikliğinin etkilerine karşı erkeklerden daha savunmasız olarak görülmeye başlanmıştır, çünkü dünyadaki yoksulların çoğunluğunu temsil etmektedirler ve tehdit altındaki doğal kaynaklara oransal olarak daha fazla bağımlıdırlar. Erkekler ve

kadınlar arasındaki fark, her iki cinsiyetin de sahip olduğu farklı roller, sorumluluklar, karar verme, toprağa ve doğal kaynaklara erişim, fırsatlar ve ihtiyaçlarda da görülebilir. Dünya genelinde kadınlar, iklim değişikliğine uyum sağlama kapasitelerini artıracak arazi, kredi, tarımsal girdiler, karar alma yapıları, teknoloji, eğitim ve yayım hizmetleri gibi kaynaklara erkeklerden daha az erişebilmektedir.

Kadınların iklim değişikliğine karşı savunmasızlığı sosyal, ekonomik ve kültürel olmak üzere bir dizi faktörden kaynaklanmaktadır.

Yoksulluk koşullarında yaşayan 1,3 milyar insanın %70'i kadındır. Kentsel alanlarda, en yoksul hanelerin yüzde 40'ı kadınlar tarafından yönetilmektedir. Kadınlar dünyadaki gıda üretiminde çoğunluktadır (yüzde 50-80), ancak toprakların yüzde 10'undan daha azına sahiptirler.

Kadınlar, geçimlerini sağlamak için yerel doğal kaynaklara büyük ölçüde bağımlı olan yoksul toplulukların yüksek bir yüzdesini temsil etmektedir; özellikle de gıda güvenliğinin yanı sıra evlere su temini, yemek pişirme ve ısınma için enerji sağlanması gibi konularda başlıca sorumluluğu üstlendikleri kırsal alanlarda. Yakın Doğu'da kadınlar tarımsal işgücünün yüzde 50'sine katkıda bulunmaktadır. Daha çok elle ya da basit aletlerle yapılan, zaman alıcı ve emek isteyen yoğun işlerden sorumludurlar. Latin Amerika ve Karayipler'de kırsal nüfus son yıllarda azalmaktadır. Kadınlar çoğunlukla geçimlik tarımla, özellikle de bahçecilik, kümes hayvancılığı ve ev tüketimi için küçükbaş hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşmaktadır.

Kadınların çevresel mal ve hizmetlere erişimi ve kontrolü sınırlıdır; karar alma süreçlerine katılımları yok denecek kadar azdır ve çevre yönetiminin faydalarının dağıtımında yer almamaktadırlar. Sonuç olarak, kadınlar iklim değişikliğiyle daha çok yüzleşebilmektedir.

Kuraklık ve sel gibi aşırı hava koşullarında, kadınlar hane geçimlerini güvence altına almak için daha fazla çalışma eğilimindedir. Bu da kadınlara eğitim ve öğretime erişmek, beceri geliştirmek veya gelir elde etmek için daha az zaman bırakacaktır. Afrika'da 2000 yılında okuma yazma bilmeyen kadın oranı yüzde 55'in üzerindeyken, bu oran erkeklerde yüzde 41'dir. Kaynaklara ve karar alma süreçlerine erişememe ile birleştiğinde, sınırlı hareketlilik kadınları iklim değişikliğinden orantısız bir şekilde etkilenecekleri bir konuma getirmektedir.

Pek çok toplumda sosyo-kültürel normlar ve çocuk bakımı sorumlulukları, kadınların göç etmesini veya başka yerlere sığınmasını ya da bir afet meydana geldiğinde çalışmasını

engellemektedir. Böyle bir durumun, içme suyu ve yakacak odun bulmak için daha uzun süre seyahat etmek gibi kadınlara daha fazla yük getirmesi muhtemeldir. Gelişmekte olan birçok ülkede kadınlar, insan hakları, siyasi ve ekonomik statü, toprak mülkiyeti, barınma koşulları, şiddete maruz kalma, eğitim ve sağlık konularında toplumsal cinsiyet eşitsizliğine maruz kalmaktadır. İklim değişikliği, kadınların kırılganlığını arttıracak ilave bir stres faktörü olacaktır. Çatışmalar sırasında kadınların aile içi şiddet, cinsel tehdit, insan ticareti ve tecavüzle daha fazla karşı karşıya kaldığı yaygın olarak bilinmektedir.

Kırılganlıklarına rağmen, kadınlar sadece iklim değişikliğinin mağdurları olarak görülmemekte, aynı zamanda uyum ve azaltmanın aktif ve etkili araçları ve destekleyicileri olarak da görülebilmektedir. Kadınlar tarihsel olarak uzun bir süredir su hasadı ve depolanması, gıda muhafazası ve istihkakı ve doğal kaynak yönetimi ile ilgili bilgi ve beceriler geliştirmişlerdir. Örneğin Afrika'da yaşlı kadınlar, erken uyarı ve afetlerin etkilerinin azaltılmasıyla ilgili miras kalan bilgi ve uzmanlıklarıyla bilgelik havuzlarını temsil etmektedir. Bir nesilden diğerine aktarılan bu bilgi ve deneyim, yerel uyum kapasitesinin artırılmasına ve bir topluluğun geçim kaynaklarının sürdürülmesine etkili bir şekilde katkıda bulunabilecektir. Bunun başarılabilmesi ve dünya genelinde, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde kadınların uyum kapasitesinin artırılabilmesi için aşağıdaki tavsiyelerin dikkate alınması gerekmektedir: Uyum girişimleri, özellikle su, gıda güvenliği, tarım, enerji, sağlık, afet yönetimi ve çatışma ile ilgili alanlarda iklim değişikliğinin toplumsal cinsiyete özgü etkilerini belirlemeli ve ele almalıdır. Kredi, yayım ve eğitim hizmetleri, bilgi ve teknoloji dahil olmak üzere kaynaklara erişimdeki eşitsizlikler gibi iklim değişikliğine uyumla ilgili önemli toplumsal cinsiyet sorunları da dikkate alınmalıdır. Kadınların öncelikleri ve ihtiyaçları kalkınma planlamasına ve finansmanına yansıtılmalıdır. Kadınlar, iklim değişikliği girişimleri için kaynak tahsisi konusunda ulusal ve yerel düzeylerde karar alma sürecinin bir parçası olmalıdır. Uyum, azaltım, teknoloji transferi ve kapasite geliştirme programlarında toplumsal cinsiyete duyarlı yatırımların sağlanması da önemlidir.

Link: <https://www.observerbd.com/news.php?id=393578>

Çeviri: Jin Dergi Ekibi